

**O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI LUG'ATLAR TARKIBIDAGI
O'LCHOV BIRLIKLARNING LEKSIK SEMANTIK XUSUSIYATLARI**

Hakimjanova Aziza Bayotxon Qizi

Turon Xalqaro Universtiteti

70230101 – Lingvistika (ingliz tili) yo'nalishi magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida leksikografiyaning o'rni, tillardagi faol leksik birliklar va ularning leksik-semantik xususiyatlari nimalardan iborat ekanligi haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Leksika, leksikografiya, leksik birliklar, frazeologiya, frazeologik birliklar, terminlar, lug'atlar

**LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF MEASUREMENT UNITS IN
UZBEK AND ENGLISH DICTIONARIES**

ANNOTATION:

This article provides information on the role of lexicography in Uzbek and English languages, active lexical units in these languages, and their lexical-semantic characteristics.

Key terms: *Lexis, lexicography, lexical units, phraseology, phraseological units, terminology, dictionaries.*

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕДИНИЦ
ИЗМЕРЕНИЯ В УЗБЕКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ СЛОВАРЯХ**

АННОТАЦИЯ:

В данной статье предоставляется информация о роли лексикографии в узбекском и английском языках, активных лексических единицах в этих языках и их лексико-семантических характеристиках.

Ключевые термины: *Лексика, лексикография, лексические единицы, фразеология, фразеологические единицы, терминология, словари.*

KIRISH

Muayyan til leksikasida bo'lgani kabi, uning terminologik tizimida ham o'z va o'zlashgan qatlam farqlanadi. Bu holat terminologik qatlamlar ijtimoiy ongda alohida-alohida tizimlar sifatida mavjud bo'lmasa-da, ammo ularning o'zaro variativ, sinonimik, omonimik, qolaversa, paronimik munosabatlarda ekanligi, shu bilan birgalikda, leksik, stilistik va frazeologik terminlarga qo'yiladigan aniqliq talabi, ayniqsa, termin o'zlashtirishning umumiste'mol leksikadan farqli ravishda ko'pincha subektiv va individual xarakterga egaligi kabi qator muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa o'zlashmalarning shakliy, ma'noviy va grammatik xususiyatlarida ba'zan soxtaliklar vujudga kelishiga, chalkashlik, noaniqlik va boshqa salbiy holatlar yuz berishiga ham sabab bo'ladi. Shuning uchun bu holatlarni jiddiy tadqiq qilish, vujudga kelgan muammolarni hal etish, terminologik mukammallikka erishish katta ahamiyatga ega.¹

Leksik birlik bu- narsa, hodisalar, ularning belgilari va boshqalarni bildiradigan so'z, so'z birikmasi yoki tilning boshqa birligidir. Leksik birlik semantik birlik, so'zlarning bir so'z yoki ibora orqali ifodalangan sodda yoki murakkab tushuncha bo'lib, bu birlikning ma'nosini o'zgartirmasdan, hech biridan voz kechib bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

So'zlarning biror maqsadda to'planib, tartibga solingan yig'indisi lug'at deyiladi. Lug'at tuzishning nazariy va amaliy tamoyillari haqidagi soha leksikografiya (grekcha lexicon - lug'at va grapho - yozaman) deyiladi. Lug'at tuzuvchi mutaxassislar leksikograflar deyiladi. Lug'at tuzish tamoyillari va metodikasini ishlab chiqish, leksikograflar ishini tashkil qilish, lug'at tuzish uchun asos bo'ladigan kartotekalar tuzish, ularni sistemalashtirish va saqlash leksikografiyaning vazifasidir. Lug'at - so'z xazinasini, undan o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish inson bilimni kengaytirish, lug'at boyligini oshirishda hamda fikrni to'g'ri va ravon ifodalashda muhim omildir.²

XX asrning ikkinchi yarmi XI asr boshlarida o'zbek va ingliz lug'atlarini o'rganishga yondashuvlar muammolarni hal qilishda biz tanlagan uchta sohada aks ettirilgan. Agar lug'atlar ma'lum darajada konservativ bo'lsa, ular o'ziga hos kamchiliklarini va qadr-qimmatini belgilaydi. Chunki I. R. Galperin yozganidek, "leksikografiya hamma narsani o'z ichiga olishi kerak, u o'z qudratini, qadrini va nutqda qo'llanish qobiliyatini yo'qotmagan tilda yashaydi, shuningdek, so'nggi paytlarda tug'ilgan, hayotiy va barqaror bo'lib chiqqan barcha yangi narsalarni aks ettira oladi". Talaffuz lug'atlari yozishda qat'iy bo'lmagan, ammo talaffuzda namoyon bo'ladigan morfologik o'zgaruvchanlik darajasining mavjudligini ko'rish mumkin.

¹ Abdulaziz.A, Sodiqov.N, Bashakov.N, *Umumiy tilshunoslik T.*, 1979

² Narimonova Z. *Frazeologik iboralarning tarjimasini haqida.-T.:O'zMU to'plami.* 2007.

Talaffuzda yozma ravishda standart sifatida belgilangan bir qator fe'llar o'zgaruvchan paradigmatic dizayndagi fe'llar bo'lib chiqadi. Misol uchun, leaned /lent/ и /lɪ:nd/, leaped – /lept/ и /lɪ:pt/, learned – /lə:nt/ и /lə:nd/, dreamed – /dremt/, /dremp/ и /drɪ:md/ talaffuz qilinishi mumkin.

Talaffuz lug'atlarini tahlil qilish jarayonida leksik birliklarning nostandard paradigma shakllari mavjudligini yaqqol ko'rish mumkin. Chunki nostandard orfografik shakllar faqat "nostandard" deb talaffuz qilinadi va standart orfografik shakllar ingliz tilida ikkita (yoki undan ko'p) "standart" va "nostandard" talaffuz qilinadi. Ayniqsa Amerika talaffuziga hos ingliz tilida buni yaqqol ko'rish mumkin. Ushbu misollardan ko'rinib turibdiki, dispersiya darajalari mavjud bo'lib, xorijiy tilda so'zlashuvchilar ingliz tilida leksikografik tahlil yordamida aniq topishlari mumkin, chunki bu xususiyat yozma matnlarda o'z aksini topmaydi, balki og'zaki nutqda tahlil qilish mumkin bo'ladi. Lug'atlarni o'rganish zarur bo'lgan ikkinchi soha - lug'at va semantik tahlil katta va kichik vaqt oralig'ida siljishlar. Masalan, tarixdan shuni kuzatish mumkinki, turli nashr etilgan yillardagi neologizm lug'atlari va turli nashretilgan zamonaviy izohli lug'atlarni o'rganish orqali yangi so'zlar va ma'nolarni ishlab chiqishga erishib kelingan. Ko'rsatilgandek, yangi so'zlar 1) dastlab lug'atlarda qayd etilgan so'zlar o'z holicha ma'nolarda uzoq vaqt saqlanib qoladi; 2) so'zlar semantik va stilistik jihatdan rivojlanadi; 3) asta-sekin lingvistik periferiyaga o'tish yoki lug'atni tark etishi mumkin; 4) qo'llanishda keskinlikni boshdan kechirgan holda, tilda davom etaveradi, istorizmga aylanadi, shuningdek, metaforik tarzda qayta ko'rib chiqiladi.³

XX asrning o'rtalaridan boshlab ingliz neologizmlari lug'atlari, XXI asr boshlarida esa ingliz tilining izohli lug'atlari olindi. Misol qilib olinsa, "Smog" so'zi 1955 yilda lug'atda neologizm sifatida ro'yxatga olinganligi ko'rsatilgan "Dictionary of New Words" va 2005 yilda ham bir xil qiymatlarni saqlab qoldi ("polluted air that is a mixture of smoke and fog" – 1955 [Ibidem] va "polluted air that is a mixture of smoke and fog"-2005 asosan quyidagi ma'nolarni berishi tahliliy misollardan ko'rish mumkin. Huddi shu ta'rif: "a form of air pollution that is or looks like a mixture of smoke and fog, especially in cities" jumlasida ham berilgan. Xuddi shu kabi belgilangan neologizm sifatida 1955 yilda Meri Reyferning lug'atida VIP qisqartmasi misolida ham ko'rsatilgan. So'z shakli, o'zaro bog'langan so'zlarning semantik tuzilishi va ularning nutqda ishlatilishi turli tillarda turlicha ekanligi tarjima jarayonida hisobga olinishi zarur.

Masalan, Vebsterning Ingliz tili uchinchi xalqaro yangi lug'atida "eye" so'zining 20 ta o'zbek tilining izoqli lug'atida (2006), rus tili lug'atida (1981) esa "ko'z" so'zining muhim ma'nolari ko'rsatilgan. Ingliz va o'zbek tillarida o'zaro bog'langan

³ Raxmatullayev Sh. *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. – T.: Qomuslar bosh tahririyati. 1982.

soʻzlar turli xil yasama soʻzlarni hosil qiladi: eyeglass, eye witness, eyeful, eyeless, to close ones eyes, up to ones eyes, in a pies eye, koʻz – koʻz qilmoq, koʻz olaytirmoq, koʻzi ochilmoq. Koʻrinib turibdiki, ikki tildagi muvofiq soʻzlar maʼnoviy, valentlik va qoʻllanish koʻlamiga koʻra oʻxshash va farqli jihatlarga ega boʻlishi mumkin ekan.

XULOSA

Maʼlumki, leksik birliklar va frazeologik birliklar har bir tilning lugʻat boyligini tashkil etuvchi til birligi sanaladi. Ular til birligi sifatida nutqgacha tayyor holatda boʻladi. Shuningdek, har bir tilda leksik birliklar oʻziga xos lingvistik xususiyatga ega. Ammo barcha tillarda leksik hamda frazeologik birliklar til boyligi boʻlib xizmat qiladi. Polisemantik fraeologik birliklar tilning lugʻaviy tarkibini va nutqni boyitishga xizmat qiladi va hissiy boʻyoqdorlik maʼnolarini mujassamlashtiradi. Shuning uchun biz tarjima qilayotgan vaqtimizda leksik hamda frazeologik terminlarni toʻgʻri qoʻllay bilishimiz kerak. Ana shundagina, leksikografiya hamda tarjimonlik sohasida katta yutuqlarga erishsak boʻladi.

REFERENCES

1. Abdulaziz.A, Sodiqov.N, Bashakov.N, Umumiy tilshunoslik T., 1979
2. Rahmatullayev.Sh . Hozirgi oʻzbek adabiy tili. 1978
3. Oxford dictionary of idioms Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York © Oxford University Press 1999, 2004
4. Isayeva, M. A. (2014). RELIGIOUS AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FAMILY FUNCTIONS. The Way of Science, 90.
5. Raxmatullayev Sh. Oʻzbek tilining frazeologik lugʻati. – T.: Qomuslar bosh tahririyati. 1982.
6. Smirnitskiy A.I. Ingliz tilining leksikologiyasi. - M., 1996 yil.
7. Vinogradov V.S. Tarjimashunoslikka kirish. - M., 2001 yil.
8. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка.–М. 1986.
9. Narimonova Z. Frazeologik iboralarning tarjimasini haqida.-T.:OʻzMU toʻplami. 2007.